

a militarizmus szóvivői, a háborút kívánó imperiális politikusok azok, aki folytonos uszításaikkal, mozgósításaikkal, ultimátumaikkal, háborúveszedelem-keltéseikkel *hozzászoktatják az emberiséget az emberölés borzalmaíhoz*. A tömeges emberölést szolgáló militarizmus teremti meg azt a lelki talajt, amelyben kicsírázhat a hatalmasok ellen való merényletek gondolata. Az osztrák-magyar abszolutizmus urainak rettentő intőjel ez a sarajevói merénylet. Politikájuk az utolsó esztendőben az elnyomás, a militarizmus, a reakció és a háborúra uszítás politikája volt, nyomában tehát mindenütt gyűlölség, ellenszenv, keserűség és bosszúvágy támadt. Az osztrák-magyar abszolutizmus urai azonban eddig, úgy látszik, nem tudták, hogy immár nem a régi patriarchális viszony köti őket népeikhez. Az orosz cár tudja, hogy *ő az orosz cár*, és ezért katonák, rendőrök, detektívek állandó páncélja veszi körül. Az osztrák-magyar abszolutizmus urai azonban eddig nem ismerték föl a való helyzetet, nem látták meg, hogy népeik szemében ők ma *osztrák-magyar cárok*, és eddig nem vették körül magukat eleven védőpáncéllal. Most a sarajevói pisztoly lobbanása megvilágította előttük a valóságot, és most nyíltan választaniok kell: vagy rálépnek a demokratikus erőket fölszabadító, a *nézetek elnyomását megszüntető* politika útjára, vagy beletörődnek abba, hogy élék az orosz cárok detektívektől őrzött, réműlettől hisztériássá tett, *bombavetések robbanásaitól* hangossá tett életét.

A történelmi mértékkel ítélkezés szemében ez a sarajevói merénylet magyarázata, és ez a történelem nagy tanulsága. . . .

2

1914 júl. 1

A „Budapesti Hírlap” vezércikke „az osztrák rendszer csődjéről”¹

Budapest, jún. 30.

Mostan természetesen tüntet, jajgat és káromkodik mindenki. Csoportok járják be Szerajevó utcáit, és éneklék a Gotterhaltét. Szerajevóban és más városokban lerombolják a szerb emberek házait. A hatóság összefogdossa a híresebb szerb patriótákat. Azt olvasom egy újságban, hogy a szerajevói hőrtönök már zsúfolva vannak, s a katonaság a puszta ég alatt sátrakban vagy barakkokban őrizi azok tömegét, akik már kiszorultak a börtönökből. Zágráb is nekilódult, s a száborban, ami az országgyűlés horvát neve, nem akarják meghallgatni választott elnökiüket, mert Medakovic úr is szerb. És szidják a szerbeket, és tépik a zászlójukat, és rongálják vagyonukat. Szerajevóban pedig kihirdették a statáriumot, és állítólag Potiorek megbukott, és Bilinski beadta vagy be fogja adni lemondását. Egyszóval, ami a fejvesztettség sablonjához tartozik, az mind megtörténik *secundum regulas artis*², ha tán nem is mind a valóságban, de legalább az emberek képzeletében és az újságok hasábjain. Még azokén az újságokén is, amelyek nem nagyon régen a szerbeket dicsérték, és minket gyaláztak, s melyek a magyar politika újjászületését egy francia-magyar kölcsöntől és egy pétervári zarándoklástól³ várták.

Most hihetetlennek látszik vezérpolitikusoknak az a vaktsága, amely nem tud olvasni a jelenségekből, és az a hiszékenysége, amely bizantikus nyelvek hízelkedése és hazudozása után indul nemzeté sorsának intézésében.

¹ A vezércikk címe és lelőhelye: *Az osztrák rendszer csődje*. — Budapesti Hírlap 1914. júl. 1; 153. sz. 1—2. l.

² A mesterség szabályai szerint (lat.).

³ Célzás *Károlyi Mihály* gr. tervezett, de meg nem valósult szentpétervári utazására. (Vö. *Dolmányos*, I.: *Mihály Károlyi et le voyage de Saint Pétersbourg*. L'idée d'une alliance russo—hongroise en 1914. — *Annales Univ. Scient. Budapestinensis de R. Eötvös Nom. Sectio Hist.*, Tom. V. Bp. 1963. 147—184. l.)

De egy bomba szétvetődése és egy revolver néhány durranása, amelyre nem lehet ráfogni, mint a fiemeire, hogy megrendelt merénylet volt⁴, mert fejedelmi vér folyt tőle az utca porába, és a trón várományosát ölte meg ünnepi parádé közben, mikor Szerajevó városi hatósága és a hadsereg tisztikara kísérte testőrség gyanánt, — e végzetes bomba és revolver dörrenésétől egyszerre lehullt a takaró függöny arról a cinikus valóságról, amelyet senki sem akart meglátni; amelynek előjátéka volt a zágrábi pör és a bécsi Friedjung-pör⁵, amelyek ellen az európai közvéleményt és az egész magyar ellenzéket mozgósítani lehetett; amelyek érdekében a párisi sajtó egy kollektív nyilatkozatával próbálták az Otthon révén provokálni és sarokba szorítani a magyar újságírókat. Ez utóbbi próbálkozás kudarcot vallott a magyar hírlapírók nyilatkozata folytán. De e két pör szilajon indult, és kishitűen, félsikerrel végződött. Azután jött a balkáni háború, melynek rabló-eredményétől fej- és fékevesztett lett a szerb mozgalom, sőt magával ragadta a katolikus délszlávokat is. Gyümölcse a merényletek Cuvaj és Skerlec ellen⁶. Koronája a szerajevói vérfürdő.

Most itt vagyunk. Most egyszerre üldözött vad lesz minden szerb. Most egyszerre ráeszmél a horvát szabor, hogy többé nem koalíció, nem szerb-horvát nemzet, nem délszláv birodalom, hanem egyszerűen — Horvátország. Most mindenki mosakodik az ismert sablon szerint. Mert ez a módja annak, hogy minden szépen visszatérjen a régi kerékvágásba, ha a szerajevói áldozatok egyszer császári pompával örök nyugvóhelyükre tették, és a vér-eset borzalmaitól megszabadultak a szívek és elmék.

De nem bolond, hanem örült volna, aki Ausztria és Magyarország sorsának ez útra eresztését el akarná tüntetni. A vétkesek természetesen el fogják venni büntetésüket. Aki azonban hazt hinné, hogy statárium és tömeges elfogatások és pörök és rémuralom gyógyítják meg a beteg helyzetet, az mondjon le arról, hogy komoly politikusnak, vagy éppenséggel államférfiúnak nevezzők.

Gyökeres rendezés kell oda, az pedig csak egy van, az, amelyet a koronázási eskü praescribál: Magyarországhoz vissza kell csatolni az anektált tartományokat, és Magyarország hagyományos kormányzása alá kell vetni ama területeket. Mindenki emlékezhetik arra, hogy Kállay Béni, a magyar geniális államférfi még a bécsi befolyások bilincseiben is milyen szerencsésen, mily tapintatos kézzel, mily csodálatraméltó sikerrel kormányozta a két tartományt. Mily eredményeket érhetett volna még el, ha innen Magyarországból, a magyar királyok módja szerint szervezhette és kormányozhatta volna.

A mostani helyzetnek, melynek mintegy fölkiáltójele a két véres fejedelmi hulla, ennek a megrothadt helyzetnek semmi más nem az oka, mint az, hogy Kállay utódai *osztrák rendszer szerint* kormányozták az új tartományokat. Ez a szellem az, amely Ausztria tartományait és fajait egymással szemben engesztelhetetlen hadirendbe állította, és a bomlás mindennemű tényezőit vitte közéletébe, sőt kormányzatába, úgyhogy máris az úgynevezett tizennegyedik szakasz szerint lehet csak az állami rendet fönttartani, azaz császári abszolútizmussal. Ez a szellem, ez a politikai dilettantizmus, ez az államférfiúi szentimentalizmus, amelyben oly egyszerűen tud érvényesülni az álnokság és kétszínűség, — ez a szellem aknázza alá Boszniát, s a szerb propagandát már olyan vakmerővé tette, hogy íme elkezdte megfélemlítő hadjáratát. Hiszen ennek a merényletnek csak egy az értelme, ez: kotródjatok innen; nekünk nem kell a sváb király, nem kell a trializmus, nekünk a Nagyszerbia kell, egyelőre Bosznia és Hercegovina, aztán majd a többi. Aki pedig idejön, arra bomba és revolver vár, ha mindjárt királyfi, ha mindjárt asszony is!

Az osztrák politikának iszonyú csődje ez. Mikor a boldogtalan Sándor királyt és feleségét oly gyáván és gyalázatosan gyilkolták le a saját katonái éjjel, orozva, szinte álmában⁷ (akkor is egy

⁴ 1914. márc. 2-án *Bellèli Arduing* „olasz honos” bombát dobott a fiumei kormányzósági palota kertjébe, jelentéktelen, mindössze 23 koronás kárt okozva. A határrendőrség felállítása és az önkormányzat felfüggesztése miatt amúgy is feszült légkörben (l. a 2. sz. iratot és jegyzetét) az ún. autonóm párt azzal vádolta *Wickenburg* István gr. kormányzót, hogy ő maga rendezte meg a robbantást, hogy a gyanút az autonomistákra, főként *Zanella* Richárd, *Corossaz* Ferenc, *Bruss* Herman és dr. *Baccich* Icilio fiumei olasz politikusokra hártva hatóságilag fellépessen ellenük. *Gigante* Richárd e vádat a „La Bomba” című röpiratban terjesztette, ennek szövegét átvette a *La Voce del Popolo* 1914. márc. 24-i száma, és *Zanella* is ilyen vádakot hangoztatott a városi képviselőtestület ápr. 24-i ülésén. A röpirat szerzője, valamint *Benzan* Ferenc lapszerkesztő ellen bűnvádi eljárás indult.

⁵ Vö. Iratok V. köt. 47. sz. irat.

⁶ L. 243. 1., 2. sz. jegyzet.

⁷ 1903. jún. 11-én (a régi naptár szerint: máj. 29-én) összeesküvő tisztek egy csoportja behatolt a belgrádi királyi palotába, és meggyilkolta *Obrenović* Sándor szerb királyt és *Draga* királynét. A „májusi államcsíny” után a szkupstina I. Péter (1903—1921) személyében a *Karadjordjević* dinasztiát hívta vissza Szerbia trónjára.

király és szép asszonya!), a Budapesti Hírlap megírta, hogy az osztrák és magyar hadseregnek be kell vonulnia Szerbiába, s Nándorfehérvárt vissza kell csatolni Magyarországhoz. A vitéz szerb hadsereg és nemzet pedig menjen le Nisbe: az neki való főváros, ott lenni, mélyen a Balkánban. Mily fordulatokat háritottunk volna el ezzel! S mekkora árát fizettük azóta annak, hogy nem tettük. Mennyivel nehezebb és romlottabb ma már a helyzet. Mert mindaz, ami azóta történt, ott kezdődött el, azon a királygyilkos éjszakán. Akkor még az éj sötét leple alatt öltek királyokat. Ma már fényes nappal, mozgalmas ünnepen!

Ismételjük tehát, hogy itt nem sablonos represszáliák kellene, hanem nagy államférfiúi elhatározások. Nem osztrák pepecselés, hanem magyar cselekedet. A történelmi Magyarország balkáni politikája, az, melyet nagy királyaink fogalmaztak meg, és dicsőséggel folytattak a török invázióig, mely ellen szintén a magyar királyok voltak a Balkán-népek védelmezői, csakúgy, mint a velencések hódításai ellen.

Senki se jöjjön pedig nekünk a mi szerbjeinkkel és horvátjainkkal, amikor mi a délszlávokról és föltolakodott vezérnemzetükről, a szerbekről, így beszélünk.

Addig, amíg az osztrák politika végzetesen bele nem nyúlt a mi világunkba és nemzetiségünkbe, addig más világ volt itten. S ez a világ fönnmaradt volna, és ma egy nagy magyar birodalom léteznék, ha az osztrák császárok, mióta Szent István koronáját viselik, Szent István birodalmáért kívántak volna élni. A régi magyar politika hősei voltak a Zrínyiek, a Frangepánok, a Damjanichok; a túrmezei derék nemesség⁸, a Vojnicok, Vukovicsok és számtalan szerb ember addig a mecénásig, aki a Kisfaludy-Társaság első teljes Shakespeare-kiadása költségeit fedezte.* A magyarországi szerbek is, a horvátok is, anélkül, hogy saját nemzeti temperamentumokból és kedves nemzeti szokásaikból bármit is egész nyelvükig elhagytak volna, a velünk való közösségből, velünk való vérkeveredésből külön se mondanám, magyar-szerb s magyar-horvát karakterre alakultak ki, mely ezer mérföldnyi távolságra esett balkáni testvéreiktől. Tudtak jó és jóízű magyarok lenni anélkül, hogy a saját faji tulajdonságaik erényeit elvesztették volna. Gondolkozások, érzéseik, világnézetük műveltebb, mérsékeltebb, nemesebb lett; azt lehetne mondani: beolvadtak a magyar-nyugati környezetbe.

Mióta azonban az osztrák kezelte őket, jött az illir kérdés, a vojvodina, a temesi bánóság és a visszavonás. Azóta mintaképiük a Jellasicsok, a Stratisnirovicsok¹⁰, a Mileticsek. A szerb trónon lehetetlenné lettek az Obrenovicsok, és a szerb törckvések megmételtyezték egy félszáz év óta a déli szlávokat, a szláv intelligencia nagy része lesüllyedt a balkáni szlávok nivójára, és a szerb történelmében föltámadt a régi Balkán-népek politikája királygyilkosságokkal fűszerezve.

Ma az egész szláv tanulóifjúság agyveleje meg van mérgezve, mert iskolájuk nem a műveltség, nem a tudomány csarnoka, hanem a politikai izgatás fészke. Meg tudnék nevezni egy zimonyi tanárt, aki, mikor belgrádi cigarettát szív, s végére jut, mielőtt eldobná a cigarettavéget, kiegészíti a cigarettapapírosból a — szerb koronát. Mert elviselhetetlen neki a gondolat, hogy ha anélkül dobná el, valaki rá találna taposni a — szerb koronára. Ezt én becsülném egy szerbországi emberben. Egy magyar állampolgártól, aki úgy gondolkozik és cselekszik, becsülném a magyar állam területén tanítani, élni és fizetést húzni. Képzelve el az olvasó az iskolákat, ahol ilyen tanárok befolyásolják az ifjúság zsenge és fogékony elméjét, és azután csodálkozzék még azon, hogy a szerajevói fiatal gyilkos, aki merész és biztos kézzel lő bele fényes nappal egy királyi herceg trónörökösbe és egy asszonyba, akit három árva sirat, — egy most érettségizett szerb diák.

Valóban nincsen várni való időnk arra, hogy megismerjük a helyzetnek teljesen megérett voltát nagy elhatározásokra, gyors cselekedetre, hogy meggyógyítsuk ő felsége birodalmainak nagy sebeit.

Más gyökeres gyógyítás pedig nincsen, mint visszamenni a történelmi alapra, visszamenni a jog, a törvény és az igazságosság területére.

⁸ Utalás a horvátországi Turopolje hagyományosan magyarpárti nemesi lakosáigára.

⁹ *Tomori* (Teodorović) Anasztáz (1824—1894) szerb származású mérnök, tanár, kultúrmecénás, 1858-tól az MTA lev. tagja.

¹⁰ Feltehetőleg elírás *Sztratimirovics(ok)* helyett. — *Stratimirović* György (1822—1908) szerb nemzetiségű politikus életrajzi adatait l. *Iratok* I. köt. 12. l.